

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

Корж В. П.

ВСТУП

Подвійні стандарти корумпованих державних службовців, політиків сприяють криміналізації та корупціалізації суспільства, політичних і державних інститутів. За таких умов конституційні норми, закони, моральні цінності перетворилися на правила гри організовано-корумпованих фінансових груп, партій, можновладців. Правове невігластво депутатського корпусу, політична кон'юнктура зруйнували наукові школи, правові інститути. Системні помилки у правотворчій діяльності депутатського корпусу, їхній низький професійний рівень, некомпетентність призвели до того, що замість реформування кримінального та кримінального процесуального законодавства, органів дзнання, слідства, прокуратури, суду має місце руйнування, деформація органів, повноважень і статусів.

Сумнівну цінність має сучасна кримінальна політика в державі, яка спрямована на корупційне лобювання можновладців інтересів тіньового та злочинного бізнесу. Так, у 2011 р. лідери тіньового та злочинного бізнесу, організованої економічної злочинності лобювали прийняття Закону № 4025 від 15 листопада 2011 р. «Про декриміналізацію 26 видів злочинів економічної спрямованості», в т. ч. мала місце декриміналізація контрабанди. Корупційна еліта лобювала декриміналізацію хабарництва. У зв'язку з цим на законодавчому рівні хабарники перетворилися на осіб, які замість хабарів «одержують неправомірну винагороду». Вважаємо, що декриміналізація такого виду корупційного злочину, як дача, одержання хабара суперечить теорії та практиці протидії корупції, результатами наукових досліджень, міжнародних конвенцій і договорів по боротьбі з корупцією, які Україна ратифікувала. Декриміналізація хабарництва є серйозною помилкою законодавця і негативно впливає на реальну протидію корупції у вищих органах державної влади, практику розслідування корупційних злочинів.

Корупційний лобізм організаторів тіньового та злочинного бізнесу забезпечив їхні інтереси депутатським корпусом нинішньої каденції. Зокрема, відповідно до Закону № 101 від 21 вересня 2019 р. «Про внесення змін до Кримінального кодексу та Кримінального процесуального кодексу України щодо зменшення тиску на бізнес» «фіктивне підприємництво» підлягає декриміналізації. Цей Закон

в інтересах лідерів тіньового бізнесу, організованої економічної злочинності легалізує утворення фіктивних фірм. Організатори тіньового та злочинного бізнесу використовують фіктивні фірми з метою незаконного одержання кредитів, незаконного одержання майна державних підприємств, фермерських господарств, шахрайства у житловому будівництві, легалізації злочинних доходів тощо. Так, шляхом корупційного лобювання зруйнована правова база протидії економічній злочинності, державні органи, покликані їй протидіяти, правові інститути, а саме; Державна контрольно-ревізійна служба, Генеральна прокуратура України як державний орган і наглядові функції прокурора, спецпідрозділи по боротьбі з організованою злочинністю, підрозділи по боротьбі з економічними злочинами, процесуальний статус оперативних працівників та ін.

Корумповані керівники найвищого рівня створили систему корумпованих відносин, яка пронизує усі рівні державної влади й управління. У зв'язку з цим, незважаючи на наявність антикорупційного законодавства, утворення одинадцяти державних органів по боротьбі з корупцією, протидія елітарній корупції в Україні є химерою.

1. Криміналістичне забезпечення розслідування корупційних злочинів: проблеми теорії та практики

Аналіз юридичної літератури, вивчення судової практики дозволяє зробити висновок про те, що недостатньо дослідженні кримінально-правові, криміналістичні ознаки корупційного злочину. У кримінальному праві дискусійне поняття корупційного злочину, питання розмежування корупційних злочинів від злочинів корупційної спрямованості та злочинів, пов'язаних із корупцією. У кримінальному законодавстві відсутнє поняття корупційного злочину. Водночас у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу є перелік деяких видів злочинів у сфері службової діяльності, які відносить законодавець до корупційних. Формальний підхід до визначення корупційними окремих видів службових злочинів утворює проблеми при виявленні їх ознак, розмежуванні, визначенні кваліфікації та суб'єкта. Так, відповідно до вищевказаного переліку у ст. 45 КК України аудитор, нотаріус є суб'єктами корупційних злочинів, тоді як вони за діяннями, вказаними у ст. 365-2, 368-4 КК, є суб'єктами службових злочинів.

У юридичній літературі викладено різні наукові підходи до визначення кримінально-правового поняття корупційних злочинів. Варто погодитися з тими дослідниками, які правильно зазначають, що хабарництво – це розповсюджений і небезпечний вид корупції¹. Декриміналізація хабарництва в Україні негативно впливає на

¹ Головин А.Ю. Криминалистическая систематика : монография. РФ, 2002. С. 81; Белкин А.Р. Криминалистические классификации. Москва, 2000; Образцов В.А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 118.

протидію корупції, практику розслідування корупційних злочинів, а також суперечить міжнародним конвенціям і угодам по боротьбі з хабарництвом і корупцією. Значна більшість українських вчених вважає, що одержання хабара є корупційним злочином, а тому хабарництво необхідно криміналізувати.

Науковий аналіз юридичної літератури, вивчення слідчої, судової практики дозволили визначити криміналістичні ознаки корупційних злочинів. Такими є:

1. наявність спеціального суб'єкта корупційного злочину. Це *посадова особа, яка постійно або тимчасово виконує функції представників влади, місцевого самоврядування, чи виконує спеціальні функції, повноваження чи обіймає посаду в органах державної влади, управління, місцевого самоврядування, на державних підприємствах, в установах, організаціях і здійснює організаційно – розпорядчі чи адміністративно – господарські функції;*

2. спеціальний суб'єкт корупційного діяння – посадова особа, котра використовує владні функції, службове становище або повноваження в корисливих цілях;

3. спеціальний суб'єкт корупційного діяння – посадова особа, яка за виконання або невиконання певних дій в інтересах третіх осіб одержує хабара, корупційний відкат (винагороду);

4. специфічна *сфера злочинного посягання*. Це сфера діяльності органів державної влади, управління, органів місцевого самоврядування; сфера реалізації публічної влади, надання публічних послуг;

5. специфічні способи *вчинення* корупційного злочину. Вони становлять неправомірні дії посадової особи, які вона здійснює у процесі реалізації владних функцій, службового повноваження. Такими є: *перевищення влади, перевищення службовими повноваженнями, зловживання владою, зловживання службовими повноваженнями, корупційний лобізм, корупційне сприяння, корупційна протидія, корупційний протекціонізм, корупційне заступництво тощо*. Спосіб *вчинення* корупційного злочину становить *бездіяльність*, тобто невиконання посадовою особою у процесі реалізації владних функцій, службового повноваження службових обов'язків в особистих інтересах чи інтересах третіх осіб;

6. використання суб'єктом різноманітних корупційних дій для досягнення корисливих цілей, а саме: *корупційного лобізму, корупційного сприяння, корупційної протидії, корупційного протекціонізму, корупційного фаворитизму, корупційного непотизму, підкупу електорату*.

Вищевказані криміналістичні ознаки корупційного злочину мають певне наукове значення для визначення поняття корупційного злочину, розробки криміналістичної класифікації корупційних злочинів,

криміналістичної характеристики корупційних злочинів і практичне значення для виявлення, розкриття та розслідування корупційних злочинів.

Варто зазначити, що не всі злочини у сфері службової діяльності відносяться до корупційних. Вважаємо, у криміналістичному аспекті доцільно визначити корупційний злочин як *суспільно небезпечне винне, умисне, незаконне, корисливе діяння вчинене за корупційну винагороду в будь-якій формі в інтересах третіх осіб посадовою особою, яка постійно або тимчасово виконує функції представників влади, місцевого самоврядування, чи виконує спеціальні функції, повноваження чи обіймає посаду в органах державної влади, управління, місцевого самоврядування, на державних підприємствах, в установах, організаціях і здійснює організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції.*

До проблемних теоретичних положень методики розслідування злочинів належить розробка криміналістичної класифікації корупційних злочинів. Теоретичні положення загальної криміналістичної класифікації злочинів були розроблені В.А. Образцовим, Р.С. Белкіним, Г.Н. Мудьюгіним, А.М. Васильєвим та іншими криміналістами. Як правильно зазначено у юридичній літературі, криміналістична класифікація злочинів розробляється для певних цілей, вирішення конкретних завдань, спрямованих на розслідування злочинів². Криміналістична класифікація – наукова категорія. Її розробка сприяє всебічному пізнанню різних об'єктів, які зустрічаються під час розслідування злочинів. Вона є основним елементом у загальній теорії криміналістичної науки.

Науковий аналіз криміналістичної літератури, вивчення слідчої, судової практики дозволили автору розробити криміналістичну класифікацію корупційних злочинів, яка побудована на поєднанні кримінально-правових і криміналістичних критеріїв і включає диференціацію діянь на групи та підгрупи. Вважаємо, що відповідно до норм Кримінального кодексу можна виділити три групи корупційних злочинів, які становлять основу криміналістичної класифікації зазначених злочинів.

Перша група – це *корупційні злочини* у сфері службової діяльності вчинені спеціальним суб'єктом, передбачені ст. 364, 364-1, 365-2–369-2 Кримінального кодексу.

Друга група – це *злочини корупційної спрямованості* вчинені спеціальним суб'єктом. Їх доцільно поділити на три підгрупи: *Перша підгрупа* – злочини корупційної спрямованості вчинені спеціальним

² Головин А.Ю. Криминалистическая систематика : монография. РФ, 2002. С. 81; Белкин А.Р. Криминалистические классификации. Москва, 2000; Образцов В.А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 118.

суб'єктом у сфері власності, передбачені ст. 190, 191 Кримінального кодексу. Друга підгрупа – злочини корупційної спрямованості у сфері господарської діяльності вчинені спеціальним суб'єктом, передбачені ст. 210, ч. 3 ст. 229, 233 Кримінального кодексу. Третя підгрупа – це злочини корупційної спрямованості вчинені спеціальним суб'єктом проти волі, честі, гідності особи, передбачені ч. 2 ст. 149 Кримінального кодексу.

Третю групу складають злочини, пов'язані з корупцією вчинені спеціальним суб'єктом. Їх доцільно поділити на дві підгрупи: Перша підгрупа – це злочини проти виборчих прав і свобод людини (електоральна корупція), пов'язані з корупцією вчинені спеціальним суб'єктом, передбачені ст. 158 Кримінального кодексу. Друга підгрупа – це злочини проти правосуддя, пов'язані з корупцією вчинені спеціальним суб'єктом, передбачені ч. 2 ст. 343, ч. 2 ст. 344, ч. 2 ст. 375, ч. 2 ст. 371 Кримінального кодексу.

Розробка криміналістичної класифікації корупційних злочинів має наукове значення. Вона сприяє розвитку сучасних методів і прийомів при розслідуванні корупційних злочинів, розробці нових методик розслідування й удосконаленні методик розслідування окремих видів корупційних злочинів. Використання знань криміналістичної класифікації корупційних злочинів має практичне значення. Криміналістичні знання сприяють слідчому своєчасно виявити ознаки корупційного злочину, правильно визначити кваліфікацію корупційного діяння, використовувати криміналістичні рекомендації при розслідуванні корупційного діяння та запобіганні зазначених злочинів.

2. Криміналістична характеристика корупційних злочинів

Криміналістична характеристика злочинів – наукова категорія криміналістики. Теоретичні положення криміналістичної характеристики окремих видів злочинів викладені у наукових працях російських і українських вчених криміналістів, зокрема: В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.Д. Берназа, І.О. Возгріна, О.В. Волохова, В.К. Гавло, Ю.В. Гавриліна, І.Ф. Герасимова, Г.І. Грамовича, О.Н. Колесніченка, М.П. Яблокова та ін.

У юридичній літературі викладені різні підходи вчених до визначення криміналістичної характеристики злочину та її основних елементів³. Так, І.О. Возгрін зазначав, що криміналістична характеристика злочинів – це система узагальнених фактичних даних і заснованих на них наукових висновків і рекомендацій про найбільш типові криміналістичні значущі ознаки злочинів, знання яких

³ Весельський В. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114; Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломеева, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.; Криміналістика : учебник / О.В. Волохова, Н.Н. Егоров, М.В. Жижина и др. ; под. ред. Е.П. Ищенко. Москва : Проспект, 2011. 349 с.

необхідно слідчим для організації та здійснення всебічного, повного, об'єктивного та швидкого розкриття і розслідування⁴. На думку І.Ф. Герасимова та Л.Я. Драпкина, під криміналістичною характеристикою злочинів слід розуміти сукупність відомостей, знань про певний вид або групи злочинів, отриманих у результаті спеціальних досліджень. Вона є важливим структурним елементом методики розслідування, обумовлює методичні рекомендації і сприяє розкриттю, розслідуванню та попередженню злочинів⁵.

Більшість дослідників криміналістичну характеристику злочинів визначає як: 1) інформаційну модель типових ознак певного виду (групи) злочинів; 2) ідеальну модель типових зв'язків і джерел доказової інформації; 3) вірогідну модель події; 4) систему даних (відомостей) про злочин, які сприяють розслідуванню; 5) систему узагальнених фактичних даних, знання яких необхідно для організації розслідування злочинів 6) систему особливостей виду злочинів, що мають значення для розслідування; 7) систему опису криміналістичних значимих ознак злочинів із метою забезпечення розслідування та запобігання злочинів тощо.

Практична значущість цих даних полягає в тому, що при розслідуванні конкретного злочину співставлення наявних даних (що, де, коли, яким чином, за яких обставин тощо) із системою узагальнених відомостей (наукових даних) про злочини цього виду дозволяє виділити аналогічні за криміналістичні значущими ознаками злочини та на цій підставі висунути вірогідні версії, врахувати криміналістичні рекомендації щодо подальшого плану розслідування тощо⁶.

Слід зазначити, що у криміналістиці недостатньо розроблені поняття та структурні елементи криміналістичної характеристики корупційних злочинів. Науковий аналіз криміналістичного вчення, вивчення слідчої та судової практики дозволили визначити поняття криміналістичної характеристики корупційних злочинів. Вважаємо, що криміналістична характеристика корупційних злочинів становить інформаційну модель, систему відомостей про криміналістичні значущі ознаки цих злочинів, спеціальний суб'єкт, специфічні способи надання корупційних послуг і способи приховування їх слідів, специфічну обстановку, типові сліди, корупційні зв'язки, яка слугує побудові та перевірці слідчих версій, оптимізації процесу розслідування корупційного діяння. У практичному аспекті криміналістична характеристика корупційних злочинів слугує слідчому своєрідною

⁴ Возгрин І.А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 296–297.

⁵ Криминалистика : учебник / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др. ; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. Москва : Высш. шк., 2000. С. 348.

⁶ Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. С. 429.

інформаційною базою, набором відомостей про зазначений вид злочинів, що сприяє визначенню напрямів розслідування з урахуванням конкретної ситуації.

У юридичній літературі залишається дискусійним питання щодо структури криміналістичної характеристики злочинів – кількісного та якісного складу її елементів. Так, В.П. Бахін, досліджуючи елементознаки криміналістичної характеристики, робить висновок про те, що з позиції практичного призначення вони становлять дві групи: перша включає ознаки, які становлять всебічну характеристику певного виду злочинів; друга група – ознаки, які здатні й покликані виконувати функцію забезпечення розкриття та розслідування злочинів⁷. До змісту криміналістичної характеристики Г.І. Грамович пропонує включати насамперед обставини, що становлять зміст предмета доказування в конкретній кримінальній справі, а також обставини, які виходять за межі доказування, але мають значення для розслідування злочинів. Він зазначає, що до структури криміналістичної характеристики злочинів слід включити дані про: матеріальні сліди злочину; спосіб вчинення і приховування злочину; місце, час і механізм його здійснення; обстановку вчинення злочину; предмет злочинного посягання; цілі й мотиви кримінального діяння; особистісні властивості учасників кримінального процесу; обставини, що сприяли вчиненню злочину⁸.

Структура криміналістичної характеристики злочинів передбачає наявність певних елементів. Вважаємо, що основними елементами криміналістичної характеристики корупційних злочинів є сукупності ознак, що визначають відомості про *специфічну сферу злочинного посягання*, спеціальний суб'єкт корупційного діяння, *специфічні способи надання корупційних послуг*, специфічну обстановку вчинення корупційного злочину, специфічні сліди корупційних злочинів, корупційні зв'язки з організаторами тіньового та злочинного бізнесу у сфері економіки.

Сфера злочинного посягання – специфічна. Це сфера діяльності органів державної влади, управління, місцевого самоврядування, реалізації публічної влади. Посадова особа всупереч владним інтересам використовує в корисливих цілях посаду в органах законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, державного управління, у сфері надання публічних послуг.

Спеціальний суб'єкт корупційного діяння – це *посадова особа, котра постійно або тимчасово виконує функції представників влади, місцевого самоврядування, чи виконує спеціальні функції, повноваження*

⁷ Бахін В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002гг.): монография. Київ, 2002. С. 183.

⁸ Криминалистика : учебное пособие / Г.И. Грамович, Н.И. Порубов ; под ред. Н.И. Порубова. Минск : Вышэйш. шк., 2007. С. 301.

чи обіймає посаду в органах державної влади, управління, місцевого самоврядування, на державних підприємствах, в установах, організаціях і здійснює організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції. Вона використовує владні функції, службове становище або повноваження в корисливих цілях і за виконання або невиконання певних дій в інтересах третіх осіб одержує хабара, корупційний відкат (винагороду). Спеціальним суб'єктом корупційних злочинів відповідно до антикорупційного законодавства є народні депутати, посадові особи міністерств, відомств, обласних та районних адміністрацій, їх заступники, керівники департаментів, управлінь, відділів, голови обласних, міських, районних, селищних, сільських рад, їх заступники, судді, прокурори, співробітники Національної поліції, МВС, Державної фіскальної служби, митних органів; посадові особи, які працюють у сфері реалізації публічних послуг; посадові особи які працюють на державних підприємствах, в установах, організаціях та ін.

Важливим елементом криміналістичної характеристики корупційних злочинів є *специфічні способи надання корупційних послуг*. Спосіб *включає* як сукупність неправомірних дій злочинця, систему методів, операцій і прийомів, спрямованих на надання корупційних послуг фізичній чи юридичній особі, так і корупційну бездіяльність посадової особи в інтересах третіх осіб. Як спосіб злочину корупційна бездіяльність це системне невиконання посадовою особою службових обов'язків, інструкцій, нормативних актів, функцій, повноважень в інтересах третіх осіб за корупційну винагороду. Насамперед, це нейтралізація форм соціального контролю, приховування інформації тощо.

Науковий аналіз юридичної літератури, матеріалів слідчої, судової практики дозволяє визначити неправомірні дії посадової особи з надання корупційних послуг, які вона здійснює з корисливих мотивів в процесі реалізації владних функцій, службового повноваження в інтересах третіх осіб. Такими є: *перевищення влади, перевищення службовими повноваженнями, зловживання владою, зловживання службовими повноваженнями, корупційний лобізм, корупційне сприяння, корупційна протидія, корупційний протекціонізм, корупційне заступництво тощо.*

Особливістю способу *корупційних злочинів* є те, що його структура охоплює: спосіб підготовки до злочинного діяння, спосіб його вчинення і спосіб приховування (маскування) слідів злочину. Не завжди спосіб злочину має повну структуру. В окремих кримінальних ситуаціях спосіб корупційного злочину може бути спрощеним, позбавленим деяких його структурних складових. Наприклад, разова передача хабара посадовій особі за виконання певної незаконної дії може бути здійснена без приховування слідів злочину. Важливим структурним елементом способу корупційного злочину є спосіб

приховування слідів, наслідків. Приховування *корупційних* злочинів є однією з форм протидії розслідуванню. Варто виділити такі способи приховування корупційного злочину: *матеріальний та інтелектуальний підлоги в документах; знищення інформації (у т. ч. слідів злочину); маскування інформації з метою змінення уявлення про спосіб учинення злочину, особу злочинця; фальсифікація інформації, утворення неправдивих слідів та інших речових доказів, тощо.*

Специфічна обстановка вчинення корупційного злочину інформаційний елемент криміналістичної характеристики корупційних злочинів. Злочинці використовують наявну обстановку для вчинення злочину або утворюють сприятливі умови для його вчинення. При розслідуванні корупційного злочину необхідно враховувати: а) місце, де відбувалися підготовчі дії до злочину; б) місце безпосереднього вчинення злочину; в) місце, де залишені сліди (у широкому розумінні) злочинного посягання; г) місце приховування слідів злочину, корупційного відкату, хабара.

Слід зазначити, що сліди корупційних злочинів та інші джерела відомостей про злочин мають певну специфіку. Вважаємо, що поширеними джерелами інформації про вчинення корупційного злочину є документи. Насамперед, це:

1. документи – сліди, які підтверджують незаконність виконаної дії чи бездіяльності;
 2. документи з ознаками матеріальної підробки (підчистки, дописки, витравлення);
 3. документи – сліди, що підтверджують неправомірність оформлення і проходження документів;
 4. документи, які підтверджують право власності на дім, квартиру, транспортні засоби, земельні ділянки, грошові вклади хабарника;
 5. записи, що свідчать про суми корупційних відкатів, хабарів;
 6. листи та інші документи, які свідчать про коло учасників хабарництва і роль кожного з них;
 7. накази, розпорядження про нарахування грошових коштів, премій тощо;
 8. матеріали відомчих перевірок, висновки, довідки державних органів контролю щодо порушень посадовою особою фінансової дисципліни, інших неправомірних дій або бездіяльності;
 9. неправомірні рішення сесії органу місцевого самоврядування, розпорядження голови відповідного виконкому, що не відповідають законам;
 10. скарги, звернення громадян про зловживання владою посадовими особами державних органів, інші джерела.
- Доказове значення при розслідуванні корупційних злочинів мають:

– грошові кошти, одержані як корупційні відкати, винагороди; нерухоме майно, одержане як винагорода або право на володіння нерухомістю, банківськими рахунками, фірмою;

– комп'ютерна інформація про осіб, предмети, факти, події, явища, процеси, яка зафіксована на матеріальному носії інформації з реквізитами, що дозволяють її ідентифікувати;

– контактні сліди на предметах, документах, рухомому й нерухомому майні, телекомунікаційних засобах: комп'ютерах, планшетах, мобільних телефонах;

– звукові сліди у вигляді зафіксованих звукових записів;

– інформація одержана внаслідок проведення негласних (розшукових) дій; тощо.

Специфічним елементом криміналістичної характеристики є корупційні зв'язки посадової особи корупціонера з організаторами тіньового та злочинного бізнесу. Слід зазначити, що лідерів тіньового та злочинного бізнесу прагнуть купити не окрему послугу корупціонера, а його разом із посадою, і не для разового прийняття рішення в інтересах бізнесу, а для постійного сприяння кримінальній діяльності, корупційного лобіювання їхніх інтересів. У зв'язку з цим вони особисто або через своїх «рштал» заздалегідь підбирають кандидатури майбутніх корупціонерів з урахуванням їх спеціального, функціонально-посадового статусу в системі державних органів влади, управління та правоохоронних органів, минулої кримінальної причетності, аморальності, особистісних особливостей, жадібності, боягузтва, жадібності, рвацтва і т. д. За вказаною схемою підбираються «замовні» корупціонери із депутатів, міністрів, прокурорів, суддів, оперативних працівників, посадові особи митних органів, державної фіскальної служби, міністерств і відомств. Як свідчать результати дослідження корупційні зв'язки забезпечують:

– *корупційне сприяння* при виборі об'єкта злочинного посягання, плануванні, підготовці та здійсненні злочинної акції, приховуванні її слідів;

– *корупційне забезпечення безпеки тіньовому та злочинному бізнесу*;

– *корупційний протекціонізм* у реєстрації, ліцензування фіктивних фірм, фіктивних фінансових установ; отриманні незаконних кредитів; переваг і пільг суб'єктам підприємницької діяльності кримінальної спрямованості; при проведенні тендерів всупереч вимогам законів;

– *корупційне лобіювання* інтересів організаторів злочинного та тіньового бізнесу при прийнятті законів або доповнень до них, постанов уряду, рішень, наказів міністерств, відомств та інших нормативних актів;

– *корупційну протидію* проведенню перевірок, ревізій, аудиту, оперативно-розшуковій роботі по виявленню, розкриттю економічних злочинів і їх розслідування;

– *корупційну нейтралізацію* форм соціального контролю у сферах економіки, тіншового бізнесу.

Таким чином, за умов ринкових основ господарювання організатори тіншового та злочинного бізнесу, використовуючи корупційні схеми, безперешкодно здійснюють економічні злочини, незаконні фінансові, господарські операції і виплачують корупційні «відкати» корумпованим посадовим особам державних органів влади й управління за забезпечення безпеки злочинної діяльності, повне й успішне її завершення.

Кожний елемент криміналістичної характеристики корупційних злочинів має різний рівень залежностей з іншими елементами. Так, елемент характеристики «спеціальний суб'єкт злочинного посягання» має мати такі закономірні зв'язки, «сліди злочину» – спосіб його вчинення – місце й обстановка злочину.

Вважаємо, що теоретичні положення криміналістичної характеристики корупційних злочинів мають важливе значення для методики розслідування даного виду злочину. Криміналістична характеристика слугує орієнтиром для слідчого при обранні ним правильного напрямку розслідування корупційного злочину, висуванні слідчих версій і виборі тактичних прийомів при проведенні окремих слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій в умовах конкретної ситуації.

3. Проблеми процесуального забезпечення розслідування корупційних злочинів

Реформування кримінального судочинства має важливе значення для ефективної роботи оперативних, слідчих органів прокуратури та суду. Соціальне призначення реформи у сфері кримінального судочинства полягає у тому, що держава повинна відповідати перед людиною за свою діяльність і реально забезпечити процесуальними засобами охорону та захист прав і свобод, законних інтересів людини та громадянина у кримінальному процесі. Системний аналіз приписів статей Кримінального процесуального кодексу України свідчить про те, що мало місце змішування процесуальних інститутів англосаксонського і континентального права та штучне перенесення їх до кримінально-процесуального законодавства України і як результат цього наявність в окремих положеннях цього Кодексу псевдонаукових дефініцій, юридичних колізій, що призводить до грубих порушень законності підчас досудового слідства та в суді, погіршенню прав і свобод людини в кримінальному процесі.

Суттєвим порушенням принципу законності, прав людини і громадянина у кримінальному судочинстві є скасування важливої стадії кримінального процесу – порушення кримінальної справи. Так, про початок розслідування свідчить тільки факт реєстрації інформації про кримінальне правопорушення в Єдиному реєстрі досудового розслідування (ст. 214 КПК) без проведення попередньої перевірки цієї інформації. Слідчий не приймає процесуальне рішення про розслідування злочину, а письмово повідомляє прокурора про початок досудового розслідування. Ця псевдонаукова новація порушує принцип законності, сприяє зростанню корупції, порушує права і свободи особи та її право на захист від незаконного кримінального переслідування. Так, за даними наукових досліджень, скасування стадії порушення кримінальної справи призвели до збільшення фактів приховування злочинів від обліку, порушення прав потерпілого і позбавлення можливості на правовий захист осіб, відносно яких автоматично» проводиться розслідування, оскільки вони позбавлені права оскаржити необгрунтоване та незаконне розслідування⁹. Слід визнати юридичний парадокс у нормах Кримінального процесуального кодексу, коли слідчий не приймає процесуальне рішення про початок досудового слідства, але приймає процесуальне рішення про закриття кримінального провадження (ст. 284 КПК).

Вивчення й аналіз практики застосування «автоматичного» початку розслідування свідчить про те, що має місце реєстрація значної кількості недостовірної інформації, збільшення у два рази кримінальних проваджень, за якими слідчі приймали рішення про їх закриття за реабілітуючими підставами. За даними наукових досліджень тільки 40% складають заяви і повідомлення, що були зареєстровані в базі єдиного обліку і мали ознаки злочину⁹, тоді як 60% становлять кримінальні провадження провадження закриті за відсутністю події або складу злочину. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі відсутній правовий механізм реабілітації особи невинуватої у вчиненні злочину. У зв'язку з цим необхідно внести доповнення до ст. 214 Кримінального процесуального кодексу і *унормувати процесуальну процедуру перевірки слідчим заяв і повідомлень про злочин і за наявністю приводів та підстав прийняти письмове рішення (постанову) про кримінальне переслідування*. Пропонуємо доповнити Кримінальний процесуальний кодекс главою «Реабілітація».

Аналіз слідчої практики розслідування корупційних злочинів свідчить про те, що деякі процесуальні новації, юридичні колізії у чинному КПК негативно впливають на діяльність органів досудового розслідування щодо виявлення, розкриття та розслідування зазначених

⁹ Вакулік О.А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. С. 6–7.

злочинів. Суттєвою прогалиною Кримінального процесуального кодексу є проведення негласних слідчих (розшукових) дій тільки після реєстрації заяви або повідомлення про вчинений злочин у Єдиному реєстрі досудового розслідування. Ці новації допомагають злочинцям приховувати, знищити сліди корупційного діяння, уникнути кримінальної відповідальності. Складовою механізму протидії корупційним злочинам є ефективна оперативно-розшукова і слідча діяльність із виявлення, розкриття та розслідування корупційного діяння.

Суттєвим порушенням законності, руйнування прав обвинуваченого на досудовому слідстві є відсутність правових і процесуальних підстав формулювання обвинувачення, процедури допиту обвинуваченого, підозрюваного. Правовим цинізмом є складання обвинувального акта слідчим за погодженням з прокурором або прокурором відповідно до ст. 291 Кримінального процесуального кодексу України без пред'явлення особі обвинувачення та визнання її обвинуваченою у вчиненні злочину. Посилання у обвинувальному акті на повідомлення про підозру не є правовою і процесуальною підставою висунення обвинувачення. Необхідно констатувати, що обвинувачення – це сформульоване і доведене в процесуальному акті злочинне діяння певної особи (групи осіб), за яке передбачена кримінальна відповідальність. *Пропонуємо в положеннях Кримінального процесуального кодексу унормувати правові та процесуальні підстави формулювання обвинувачення на досудовому слідстві.*

Наукою криміналістикою розроблено рекомендації щодо застосування тактичних прийомів під час допиту підозрюваного, обвинуваченого, які десятки років ефективно використовували слідчі у практичній діяльності. Норми Кримінального процесуального кодексу не визначають процесуальний порядок допиту підозрюваного, обвинуваченого. Як свідчить практика, слідчі проводять допит підозрюваного, за його згодою і за участю захисника, за аналогією процесуальної процедури допиту підозрюваного викладеною у КПК 1960 р. На наш погляд, доцільно унормувати процесуальний порядок допиту підозрюваного, обвинуваченого шляхом внесення доповнення до глави 20 Кримінального процесуального кодексу, у якій викласти *«Допит підозрюваного», «Допит обвинуваченого».*

Норми чинного Кримінального процесуального кодексу не передбачають процесуальну процедуру призначення експертизи слідчим, прокурором, а тому вони вимушені виносити постанову про призначення експертизи відповідно до вимог ст. 196 КПК 1960 р. Процесуальні підстави призначення експертизи потребують унормування. *Пропонуємо доповнити Кримінальний процесуальний кодекс ст. 242-2, у якій викласти процесуальну процедуру (мотивовану постанову) призначення експертизи.*

Не визначено в нормах Кримінального процесуального кодексу права обвинуваченого, потерпілого при призначенні і проведенні експертизи, що свідчить про суттєві порушення прав учасників кримінального процесу на досудовому слідстві. Вважаємо, необхідно *доповнити чинний Кримінальний процесуальний кодекс ст. 242-3, у якій викласти права підозрюваного, обвинуваченого під час призначення і проведення експертизи.*

У слідчій і судовій практиці виникають ситуації, коли висновок експерта є неповним, або недостатньо ясным, то може призначатися додаткова експертиза. Якщо висновок визнано необґрунтованим чи таким, що суперечить іншим матеріалам кримінального провадження або викликає сумніви у його правильності, то може бути призначена повторна експертиза. Норми Кримінального процесуального кодексу не визначають процесуальні підстави призначення повторної, додаткової, комісійної, комплексної експертизи. У зв'язку з цим пропонуємо *унормувати в КПК процесуальний порядок призначення повторної, додаткової комісійної, комплексної експертизи.*

При розслідуванні економічних, корупційних злочинів документи є основним джерелом інформації про злочин, важливим доказом про спосіб злочину, його виконавців, інші обставини. У чинному Кримінальному процесуальному кодексі відсутні процесуальні підстави проведення виїмки як самостійної слідчої дії. Слід відзначити, що за приписом ч. 5 ст. 237 КПК при проведенні огляду слідчий має право вилучати речі та документи, що мають значення для розслідування. Правові підстави, процесуальний порядок, наслідки огляду і виїмки різні. Чинним законодавством не визначений процесуальний порядок виїмки матеріальних носіїв, оригіналів первинних бухгалтерських та фінансово – господарських документів, комп'ютерної інформації, програм тощо. Це негативно впливає на слідчу практику, значно ускладнює виявлення і розслідування економічних, корупційних та інших злочинів, призводить до формалізації слідчого огляду і не уможливорює вилучення оригіналів первинних бухгалтерських документів, або документів, що містять банківську таємницю. У зв'язку з цим, доцільно внести *доповнення до 20 глави Кримінального процесуального кодексу і унормувати «Підстави та порядок проведення виїмки», «Обов'язковість видачі предметів і документів», «Протокол виїмки.»*

Вищевказане свідчить про те, що унормування в окремих положеннях Кримінального процесуального кодексу псевдонаукових дефініцій, деформація повноважень і статусів учасників кримінального процесу призвели до хаосу і безладдю, неузгодженості в правозастосовній практиці, порушенню принципу законності, суттєвому погіршенню прав підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідків на досудовому слідстві та суді. Вони негативно впливають на практику розкриття та

розслідування корупційних злочинів. Вважаємо, що процесуальна і правова неефективність окремих положень кримінально-процесуального законодавства України свідчить про необхідність його подальшого удосконалення.

ВИСНОВКИ

Науковий аналіз юридичної літератури, вивчення слідчої, судової практики дозволили визначити криміналістичні ознаки корупційних злочинів. Такими є: наявність спеціального суб'єкта корупційного злочину, використання посадовою особою владних функцій, службового становища або повноваження в корисливих цілях; одержання хабарів, корупційних відкатів; специфічна сфера злочинного посягання; специфічні способи вчинення корупційного злочину; використання суб'єктом різноманітних корупційних дій для досягнення корисливих цілей.

Запропоновано, визначити у криміналістичному аспекті корупційний злочин як суспільно небезпечне винне, умисне, незаконне, корисливе діяння вчинене за корупційну винагороду в будь-якій формі в інтересах третіх осіб посадовою особою, яка постійно або тимчасово виконує функції представників влади, місцевого самоврядування, чи виконує спеціальні функції, повноваження чи обіймає посаду в органах державної влади, управління, місцевого самоврядування, на державних підприємствах, в установах, організаціях і здійснює організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції.

Розроблена криміналістична класифікація корупційних злочинів. Її основу складають три групи. Перша група – це корупційні злочини у сфері службової діяльності вчинені спеціальним суб'єктом, друга група – це злочини корупційної спрямованості вчинені спеціальним суб'єктом (вони поділені на три підгрупи), третю групу складають злочини, пов'язані з корупцією вчинені спеціальним суб'єктом (вони поділені на дві підгрупи).

Розроблено криміналістичну характеристику корупційних злочинів та її основні елементи, які включають сукупності ознак, що визначають відомості про специфічну сферу злочинного посягання, спеціальний суб'єкт корупційного діяння, специфічні способи надання корупційних послуг, специфічну обстановку вчинення корупційного злочину, специфічні сліди корупційних злочинів, корупційні зв'язки з організаторами тіньового та злочинного бізнесу.

Обґрунтована процесуальна і правова неефективність окремих норм Кримінального процесуального кодексу України і запропоновано його удосконалення.

АНОТАЦІЯ

Подвійні стандарти корумпованих державних службовців, політиків сприяють криміналізації та корупціалізації суспільства, політичних і

державних інститутів. За таких умов виникають проблеми реальної протидії корупції, розслідування корупційних злочинів. Системний аналіз юридичної літератури, кримінального законодавства та практики його застосування дозволили визначити криміналістичні ознаки корупційних злочинів та поняття корупційного злочину. Розглянута доктрина криміналістичної класифікації злочинів і розроблена криміналістична класифікація корупційних злочинів, визначені три її групи та підгрупи. Науковий аналіз криміналістичного вчення про криміналістичну характеристику злочинів, вивчення слідчої та судової практики дозволили визначити поняття криміналістичної характеристики корупційних злочинів та обґрунтувати її основні елементи. Деякі процесуальні новації, юридичні колізії у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України негативно впливають на діяльність органів досудового розслідування щодо виявлення, розкриття та розслідування корупційних злочинів. Запропоновані шляхи удосконалення процесуального законодавства і практики розслідування корупційних злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головин А.Ю. Криминалистическая систематика : монография. РФ, 2002. 306 с.
2. Белкин А.Р. Криминалистические классификации. Москва, 2000. 94 с.
3. Образцов В.А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. 176 с.
4. Весельський В. Криміналістична характеристика злочинів. *Право України*. 2001. № 5. С. 112–114.
5. Криміналістика. Академічний курс : підручник / Т.В. Варфоломєєва, В.Г. Гончаренко, В.І. Бояров. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
6. Криминалистика : учебник / О.В. Волохова, Н.Н. Егоров, М.В. Жижина и др. ; под. ред. Е.П. Ищенко. Москва : Проспект, 2011. 349 с.
7. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 475 с.
8. Криминалистика : учебник / И.Ф. Герасимов, Л.Я. Драпкин, Е.П. Ищенко и др. ; под ред. И.Ф. Герасимова, Л.Я. Драпкина. Москва : Высш. шк., 2000. 672 с.
9. Криміналістика : підручник / В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Іщенко, О.О. Алексєєв та ін. Київ : Центр навчальної літератури, 2015. 544 с.
10. Бахин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002 гг.) : монография. Київ, 2002. 268 с.

11. Криміналістика : учебное пособие / Г.И. Грамович, Н.И. Порубов ; под ред. Н.И. Порубова. Минск : Вышэйш. шк., 2007. 485 с.

12. Вакулік О.А. Початок досудового розслідування у кримінальному провадженні : автореф. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015.

Information about the author:

Korzh V. P.,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Criminal Procedure,
Criminology and Expertology
Kharkiv National University of Internal Affairs
27, L. Landau avenue, Kharkiv, 61080, Ukraine